

ULOGA I VAŽNOST STRATEGIJE ZA RAZVOJ MALIH I SREDNJIH PREDUZEĆA / ROLE AND IMPORTANCE OF STRATEGY FOR THE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISES

Mirko Tešić¹, Zorica Tešić¹

¹Livnica Tešić d.o.o. Čatrnja bb

e-mail: mirkotesic1956@gmail.com, livnicatesic@gmail.com

Stručni članak

<https://www.doi.org/10.58952/zr20251403111>

UDK / UDC 658.114.5:005.21

Sažetak

Spominjemo, razmišljamo, planiramo, prognoziramo šta i kako dalje. Svijet trenutno nema strategije kako dalje, mnogi današnji biznisi prestaju i odlaze u prošlost. Svjesni smo da nisu svi poslovi podložni zamjeni. Zanimanja koja zahtijevaju kreativnost, emocionalnu i socijalnu inteligenciju ostaju van domašaja vještačke inteligencije. Postavlja se pitanje? Šta će se dogoditi sa ljudskom randnom snagom? Kako će izgledati tržište rada? Dali će vještačka inteligencija zahtijevati nove vrste poslova koje danas nemožemo ni zamisliti? Hoće li kreativnost ostati ljudska? U vremenu koje dolazi mi moramo učestvovati u intezivnom radu i rastu izvoza gotovih proizvoda i bržeg rasta ekonomskih pokazatelja na našim prostorima, trebamo ići u pravcu da se ljudi, građani, stanovništvo, preduzeća, cijelokupni sistem osposobi za vrijeme u kojem se trenutno nalazimo i koje očekujemo da će doći

Ključne riječi: novi materijali, novi proizvodi, nova sredina, ekonomija, inteligencija, čovjek, JEL klasifikacija: L25, L33, M11, Q56

Abstract

We mention, think, plan, forecast what and how to do next. The world currently has no strategy for how to move forward, many of today's businesses are closing down and becoming a thing of the past. We are aware that not all jobs are subject to replacement. Occupations that require creativity, emotional and social intelligence remain beyond the reach of artificial intelligence. The question arises? What will happen to human resource power? What will the labor market look like? Will artificial intelligence require new types of jobs that we cannot even imagine today? Will creativity remain human? In the coming time, we must participate in intensive work and the growth of exports of finished products and faster growth of economic indicators in our region, we need to move in the direction of enabling people, citizens, population, companies, the entire system for the time we are currently in and which we expect to come.

Keywords: new materials, new products, new environment, economy, intelligence, man, JEL classification: L25, L33, M11, Q56

UVOD

Da bi zadovoljio svoje materijalne, kulturne, društvene i druge interese, čovjek danas koristi ogromne količine energije i sirovina. Tako se dolazi do iracionalne situacije za enormnom potrebom prirodnih resursa, uvođenje novih tehnologija, urbanizacija ambijenta i drugo, čiji je krajnji cilj viši standard, kvalitetniji život, često dovodi do degradacije ljudske okoline. Očekivanja su od novih strategija koja će uvesti visoke tehnologije u organizacijsku složenost, što je važno s obzirom da je organizacijska snalažljivost vrlo bitna za svako preduzeće, te na neki način ona čini uspjeh u preduzeću, opšte je poznata činjenica da svako preduzeće čine radnici, radno sposobno stanovništvo stoga se treba znati ponašati prema njima. U naprednim zemljama, svakodnevno dolazi do novih tehnoloških izuma i do brojnih inovacija. Preduzeća će opstati jedino ako se uspiju prilagoditi promjenama koje dolaze, u suprotnom, gube svoj položaj na tržištu i nestaju sa tržišta. Stoga je poželjno i po mogućnosti pratiti promjene kako bi bili u stanju uvesti određene tehnološke inovacije u svoje preduzeće. Treba znati da, nova tehnologija zahtijeva konstantno učenje, što podrazumijeva brojne edukacije i treninge. Uspješna organizacija koja planira dugoročan uspjeh na tržištu treba u svoju politiku pored aspekata kvaliteta proizvoda uvesti i zaštitu životne sredine da predvidi i aspekt bezbjednosti, da u svoj sistem upravljanja uključi i sistem menadžmenta odgovornog za zdravlje i sigurnost na radu i okolini. Različite faze razvoja preduzeća zahtijevaju nadprosječno znanje obzirom da dobar preduzetnik ne znači uslovno i dobar menadžer. Osnovna politika razvoja porodičnog, malog preduzeća je smisao u kojoj je osnivač nadaren talentom, željom i naravno kapitalom koji je pokretač svega. Početak predstavlja pravi izazov i zahtijeva puno energije i snalaženja kako bi početak poslovanja dobro započeo. Osnivač ili osnivači, porodični i mali preduzeća, moraju imati sposobnost praćenja tempa promjena u okruženju kao što su: globalizacija tržišta, razvoj informacionih tehnologija, sistema komunikacija, trendove tehnoloških dostignuća u proizvodnji, kao i promjena stila života stanovništva, smjer obrazovanja mladih za buduća zanimanja. Problem ne leži u nedostatku kompetentnih resursa, nego u nerazumijevanju promjena i nedovoljnoj primjeni adekvatnih ponašanja menadžmenta koji bi trebali da ujedine ljude u organizaciji. Za adekvatnu primjenu ovih poduhvata potrebno je uspostaviti takvu strukturu organizacije koja neće biti fizički skup funkcija i zadataka raspoređenih po organizacionoj strukturi za koje su odgovorni pojedini rukovodioci sa parcijalnim ciljevima. Organizacija mora biti postavljena kao *integrisani sistem* u kome menadžer treba da uskladi relacije među elementima i integrišu snagu individualnih ciljeva. Preduzeća koja žele osigurati opstanak na tržištu moraju ispuniti sljedeće zahtjeve: *proizvodno*, poslovanje nije moguće ako nije finansijski održivo, malo preduzeće mora da dokaže kvalitet kako bi steklo ili održalo poverenje kupaca na tržištu, organizacija kroz realizaciju svoje politike mora zaštititi životnu sredinu od nepovoljnih uticaja, *zaštita zdravlja i bezbjednosti na radu*, nadležni državni organi, sindikati i sami zaposleni zahtijevaju da radno mjesto bude bezbjedno i da ne predstavlja opasnost po zdravlje. Prema tome organizacija koja želi da ostvari konkurentski uspjeh mora da dosljedno isporučuje tehnološki superiorne proizvode, savršene sa aspekta kvaliteta, sa konkurentnom cijenom, vodeći računa o zaštiti životne sredine, zdravlja i bezbjednosti stanovništva, poželjno je da zadovolji potrebe i očekivanja svih interesnih grupa, a uz to i da održava potreban stepen profitabilnosti, kredibiliteta i tržišne sposobnosti. Upotreba različitih sredstava i predmeta rada predstavlja uzrok pojavljivanju raznih opasnosti i štetnosti koje nepovoljno utiču na organizam čovjeka i njegovu radnu sposobnost. Zato je od izuzetne važnosti poznavanje uticajnih faktora i u skladu s tim, primjena odgovarajućih mjera i postupaka zaštite na radu. Faktori koji na određeni način imaju povećani, u pravilu negativan, uticaj na zdravlje, fizički integritet i radnu sposobnost čovjeka kao i na okolinu, u industriji su veoma raznoliki. U novije vrijeme razvijen je veći broj međunarodnih standarda sa ciljem da se pred menadžment postave jasni i nedvosmisleni zahtjevi u pogledu maksimalnog ispunjavanja zahtjeva svih interesnih grupa, a ne samo kupca.

Zbog toga nadležne službe moraju stalno ostvarivati koordinirane aktivnosti na raznim područjima s posebnim naglaskom na zadatke rukovodstva kako bi se stvorila mreža zajedničkih aktivnosti u čitavoj organizaciji i uveo integrisani menadžment sistem (IMS). Integrisani menadžment sistem je pojam za sistem menadžmenta koji integriše zahtjeve ISO 9000, ISO 14000, OHSAS 18000, kao i mnogo drugih obaveza²⁶.

1. TEHNOLOŠKI RAZVOJ I INOVACIJE U PRIVREDI I DRUŠTVU

Razvoj stručnih, naučni i tehnički djelatnosti u Bosni i Hercegovini, ključan je za njezin budući privredni napredak, tehnološki razvoj i inovacije. I pored brojnih izazova sa kojima se trenutno nalazi, Bosna i Hercegovina ima potencijale koji ako se iskoriste, mogu donijeti velike promjene. Očekivane promjene, koje bi uključivale izmjene zakonodavnog i institucijalnog okvira jačanju saradnje sa međunarodnim partnerima, razvoj novih tehnologija i povećanje digitalizacije. Digitalizacija privrede i državnih usluga može u dobroj mjeri povećati efikasnost i smanjiti troškove, što je važno za dugoročan privredni rast. Ulaganja u digitalnu infrastrukturu, kao i edukaciju stanovništva za rad sa novim tehnologijama, ključni je korak za buduće trendove privređivanja. U svim strategijama su digitalne vještine postale prioritet za svaku granu privređivanja, obrazovni sistem mora prilagoditi programe koji će studente i radno sposobno stanovništvo pripremiti za tehnološki napredak koji će rezultirati novim trendovima privređivanja a i zaštite okoliša. Informativno tehnološki sektor, koji je trenutno i najbrže rastući sektor u Bosni i Hercegovini, već pokazuje veliki potencijal za digitalne inovacije, poželjno bi bilo da i drugi sektori privređivanja prate ovakav napredak, kroz digitalizaciju svojih poslovnih potreba. Razvojem novih tehnologija, kao što su umjetna inteligencija, koja može pomoći otvaranju razni mogućnosti za inovacije u različitim sektorima privređivanja. Bosna i Hercegovina, i njna privreda treba ulagati u ove tehnologije kako bi bila konkurentna u globalnom natjecanju privređivanja. Jedan od poželjnih faktora razvoja je povezivanje između Akademske zajednice i industrije, gdje je god moguće. U Bosni i Hercegovini, trenutno je povezanost nedovoljna, ali treba raditi na tom da se stanje popravi. Univerziteti i instituti mogu bolje sarađivati sa industrijom kako bi istraživanja bila usmjerena prema konkretnim potrebama, sa kojima se susreću privrednici u Bosni i Hercegovini. Boljom saradnjom između Univerziteta i privrede može rezultirati projekte koji su komercijalno isplativiji od sadašnje privrede. Primjeri uspješne saradnje između akademske zajednice i privrede, mogu se pronaći u tehnološkim parkovima i inkubatorima gdje inovatori, profesori, studenti i privrednici zajednički rade na razvoju novih proizvoda i usluga. Povezivanje znanja i resursa u zajedničkim projektima može povećati šanse za nove trendove privređivanja, koji bi se brzo opravdali i donijeli dobro kolektivu koji bih i prihvatio i realizovao. Uzećemo za primjer sektor obnovljivih izvora energije i ekologije koji je sve više zastupljen u program privrednog razvoja Bosne i Hercegovine. Treba raditi na projektima koji mogu smanjivati upotrebu fosilnih goriva, kao i smanjenja emisija stakleničkih plinova, što je u skladu sa evropskim standardima i ciljevima u borbi protiv klimatski promjena.

2. NOVI MATERIJALI I NOVE TEHNOLOGIJE VEĆ SU U UPTREBI

Trendovi novih materijala odvijaju se primjenom naučni i praktičnih procesa, interdisciplinarnom saradnjom temeljnih i primjenjenih u praksi, kvantitativnih metoda i opravdanosti, a ne kao nekad, na osnovi vještina i empirije.

²⁶ Integrisani sistem menadžmenta je sve obuhvatni alat menadžmenta koji povezuje sve elemente poslovnog sistema u jedinstven i cjelovit sistem upravljanja procesima u organizaciji, radi zadovoljavanja zahtjeva zainteresovanih strana i ostvarivanja poslovnih ciljeva u skladu sa vizijom i misijom organizacije".

Spomenućemo, mikrolegirani čelici, čelici povišene čvrstoće i korozijske postojanosti, Ti-legure, Ni i Co-superlegure, poluvodiči, legure s efektom prisjetljivosti oblika, kompozitni materijali, tehnička keramika, intermetalni spojevi i drugi današnji materijali razvijeni znanstvenim istraživanjima. U pravilu nema više slučajnosti u otkrivanju novih materijala, nego je to posljedica naučnog i kontinuiranog djelovanja. Prema nekim tvrdnjama u posljednjih pedeset godina u primjenu je ušlo toliko vrsta materijala koliko u svim prethodnim stoljećima. Procjene govore da danas raspolažemo oko sedamdeset hiljada, različitih vrsta tehničkih materijala. Pod pojmom „novi materijal“ podrazumijeva, novi sastav, struktura i svojstva materijala, novi postupak proizvodnje i oblikovanja. Nova područja primjene u odnosu na klasične materijale relativna je, jer ovisi o znanju korisnika na primjer: mikrolegirani sitnozrnati čelici povišene čvrstoće ili PH čelici su poznati već 20 do 30 godina, ali su u našoj praksi još relativno nepoznati i izazivaju probleme u primjeni²⁷. Od ideje o novom materijalu do njegove industrijske primjene može proteći period, deset do petnest godina, a kod složenijih problema i više od dvadeset godina. Zato je važan trenutak pravovremenog uključenja u određenu fazu istraživanja razvoja. Neke bitne pretpostavke istraživanja i razvoja savremenih materijala jesu potreba da se zna i savjesnost o važnosti materijala u najrazvijenijim zemljama to nije više problem. Vrlo sofisticirana i skupa oprema. Visokoobrazovani istraživači. Organizacija naučnog i istraživačkog rada, mreže institucija, lanac projekata od temeljnih do primjenjenih istraživanja, multidisciplinarni timovi. U posljednje dvije decenije razvoj materijala odvija se po novom obrascu, paradigmatom materijala kao vrijednost, a ne po klasičnoj, materijali kao resurs. Mogućnosti prepoznavanja, slikovnog predočavanja i kvantifikacije strukturnih oblika u nano tehnologiji i mikro svijetu, uz matematičko modeliranje, uvode nas u izazovno područje projektovanja materijala željenog sastava, strukture i svojstava. Proizvodnja novih materijala usko je povezana s postupcima koji bi se uvjetno mogli nazvati “tehnologijama novijeg materijala”. Radi se o svim onim postupcima tokom kojih se bitno mijenja sastav i struktura, odnosno formiraju nova svojstva materijala, a često i ujedno svojstva konačnog proizvoda. To su klasični postupci lijevanja, postupci oblikovanja proizvoda, proizvodnja ležaja, lasersko sinteriranje, postupci modificiranja i prevlačenja završnih površina, postupci oblikovanje kompozita. Zahvaljujući navedenim karakteristikama istraživanja, posljednjih godina, znanje, praksa i inženjerstvo materijala obilježava generiranje novih spoznaja o vezama između sastava, nanostrukture, mikrostrukture te svojstava i ponašanja materijala. U ovom pregledu se analiziraju neki odabrani pravci razvoja i primjena najvažnijih skupina metalnih i nemetalnih materijala i pripadajućih tehnologija, koji služe za izradu industrijskih i drugi potrebnih proizvoda. Preduvjet za brzo uvođenje navedenih materijala i tehnologija u mala i srednja poduzeća je formiranje mreže centara za širenje znanja, za uvođenje tehnologija i permanentno obrazovanje. Ovi bi centri trebali biti vezani s fakultetima i postojećim centrima za transfer tehnologija, te opremljeni najsavremnijom opremom i postupcima za istraživanja, uvođenje postupaka u praksu i vježbanje korisnika.²⁸

²⁷ PH nehrđajući čelik je martenzitni nehrđajući čelik koji se stvrdnjava pri padavinama koji pruža izvanrednu kombinaciju visoke čvrstoće i tvrdoće uz odličnu otpornost na koroziju. 17-4 PH ima dobre karakteristike izrade i može se očvrnuti u jednom koraku, tretmanom na niskim temperaturama. 17-4 PH je svestrani materijal koji se obično koristi u avio, hemijskoj, petrohemijskoj, prehrambenoj, papirnoj i općoj industriji obrade metala.

²⁸ Tehnologija je inteligentni miks tehnoloških komponenti postavljen u skladu sa principima naučne opravdanosti, racionalnosti, efektivnosti, produktivnosti, zaštite čovjekove okoline, energetske i materijalne štedljivosti.

3. MALA I SREDNJA PREDUZEĆA U BOSNI I HERCEGOVINI

Porodična, mala preduzeća preuzimaju ulogu u ekonomskom razvoju Bosne i Hercegovine, kroz otvaranje novih radnih mjesta, želju za uspjehom i podsticanje konkurentnosti. Ipak, pokretanje i vođenje malog biznisa u Bosni i Hercegovini nosi brojne izazove uslovljene specifičnim političkim i ekonomskim prilikama zemlje. Bosna i Hercegovina još uvijek ima nizak broj porodičnih preduzeća po glavi stanovnika, jedna analiza Instituta KULT je svrstala na devedesetdeveto mjesto od stotrideset zemalja po globalnom indeksu preduzetništva, dvijehiljade sedamneste godine, što ukazuje na zaostajanje u razvoju ovog sektora. Mala i srednja preduzeća u Bosni i Hercegovini čine okosnicu zapošljavanja oko šesdeset procenata zaposlenih u privrednim društvima Federacije BiH, te oko sedamdeset procenata radne snage u privatnom sektoru Republike Srpske do dvijehiljade dvadesete godine. Ipak, njihov doprinos BDP-u i ukupnoj ekonomskoj aktivnosti još je ispod potencijala zemlje. Ovaj institut analizira stanje malih biznisa u Bosni i Hercegovini kroz ključne sektore usluge, zanatstvo, IT i poljoprivredu, osvjetljavajući primjere iz oba entiteta, Federacija Bosne i Hercegovine i Republike Srpske, dostupne vidove podrške, grantove, olakšice, programe te realne izazove sa kojima se preduzetnici suočavaju. Analiza uzima u obzir širi kontekst inflacije, demografskih kretanja i EU integracija, uz narativni pristup primjeren portalu kako bi čitaocu približila svakodnevnicu bosansko hercegovačkih, preduzetnika kroz kombinaciju statistike, podatci sa terena i preporuka za unapređenje okruženja.

Zanatstvo obuhvata tradicionalne i male proizvodne ili uslužne djelatnosti od stolarskih i kovačkih radnji, preko krojača i obućara, do automehaničara, frizera i sličnih samostalnih obrtnika. Ovi mali **zanatski biznisi** su često porodični i imaju dugu tradiciju, posebno u gradovima kao što su Sarajevo, Bašaršija je poznata po zanatskim radnjama, kazandžije, kujundžije, Konjic drvorezbarstvo, Tešanj i Zavidovići, metaloprerađivački obrti. U Republici Srpskoj, takođe, postoje centra tradicionalnih zanata, tekstilni zanati u Istočnom Sarajevu ili kožarski zanati u Banjaluci.

3.1. STARI ZANATI ILI MALA PRIVREDA

Zanatlijama je lakše započeti posao kao samostalni privrednik ali se suočavaju s mnogim istim problemima, kao i ostali preduzetnici, visoki doprinosi i porezi, skupa i često zastarjela oprema, te mala podrška države. Prema istraživanju Impakt, investicijske fondacije naročito su opterećujući doprinosi na plate. Za jednog samostalnog zanatliju ovo znači da, čim zaposli radnika, mora gotovo još jednu platu dati državi na ime doprinosa. Nije iznenađenje da mnoge zanatlije zbog toga ostaju u sivoj zoni tako što posluju neprijavljeni, što ograničava rast i pristup formalnim tržištima. Generalno, zanatstvo u Bosni i Hercegovini opstaje zahvaljujući upornosti pojedinaca, porodičnoj tradiciji i potražnji vjernih mušterija. Ali, da bi se ovaj sektor razvijao, mora biti evidentiran kao privrednik kako bih mogao aplicirati kod banaka za kredite koje bi modernizovle opreme i lakši pristup financijama i boljoj edukaciji za nove generacije majstora. Poduzeća navode da su njihove glavne slabosti zastarjelost tehnologije, slaba produktivnost u odnosu na zaposlenu radnu snagu, razvoj proizvoda i dizajn. Osim toga, inovacijska aktivnost kod poduzeća je prilično niska. To se osjeti u malom udjelu naprednih tehnologija u prodanoj proizvodnji. Slaba inovaciona aktivnost među preduzećima u Bosni i Hercegovini, naročito među malim i srednjim preduzećima, rezultat je prije svega nedostatka pristupa kapitalu. Inovacioni poduhvati su opterećeni znatnim rizikom od neuspjeha, koji umanjuje šanse za dobijanje bankovnih kredita kao izvora za financiranje ulaganja. Osim toga, tradicija saradnje između institucija znanja univerziteta, organizacija za istraživanje i razvoj je zanemarujuća. To je dodatno pogoršano činjenicom da u zemlji ne postoji dosljedne infrastrukture za podršku inovacijama. Trenutno mladi su slabo zainteresovani za preuzimanje starih zanata, i tu postoji opasnost od izumiranja pojedinih vještina. Paradoksalno, upravo bi mladi u zanatstvu kroz obuke i početne grantove mogli riješiti dva problema odjednom, smanjiti nezaposlenost i spasiti tradicionalne djelatnosti.

Privatni sektor u Bosni i Hercegovini sve više prepoznaje važnost ulaganja u inovacije i tehnologiju. Brojne informativnotehnološke kompanije i industrijski pogoni usmjeravaju svoje resurse na razvoj novih tehnologija, rješenja i proizvoda. Razvoj stručnih, naučnih i tehničkih djelatnosti u Bosni i Hercegovini zavisi od zakonskih uredbi koja uređuje datu oblast. Međutim zakonska regulative je složena zbog specifične političke strukture države.

4. ODRŽIVA PROIZVODNJA U NOVOM VREMENU

Tradicionalnoj proizvodnji u Bosni i Hercegovini kao potvrda dodat je u vidu zakona, sistem održivog upravljanja proizvodnim procesom kao i upravljanje otpadom na nivou preduzeća, koji doprinosi smanjenju i kontroli izlaznih parametara, u vidu imisija i emisija, a kao takvo doprinosi i stvaranju održivog sistema. Pojedinačno možemo nabrojati mnoge grane održive privrede, održive energetike, održive poljoprivrede, održivog preduzetništva, održivog saobraćaja, smanjenju troškova, stvaranju bolji uslova za razvoj novih investicija, ali i povećanju ukupne ekološke bezbjednosti. Principi industrijske ekologije se pojavljuju u različitim predjelima politike kao koncept cirkularne ekonomije koja se naročito promoviše u Kini. Iako se definicija cirkularne ekonomije još treba formalizirati, pažnja se stavlja na strategije stvaranja kružnog toka materijala i kaskadnih tokova energije. Primjer ovoga bi bila upotreba otpadne toplote od jednog procesa da bi se pokretao drugi proces koji treba niže temperature. Sigurno je da će ovakva strategija stvoriti efikasniju ekonomiju sa manje zagađivača i ostalih neželjenih nusprodukata. Prva faza počinje sa postavljanjem i analiziranjem materijalnih i energetske tokova, ulazni i izlazni tokovi iz sistema. Analiza je važna iz razloga identifikacije produkata, otpada, prekomjernosti potrošnje materijala i energije u proizvodnji. Ova analiza se koncentriše da se odredi vrsta kao i količina produkata, otpada, materijala i energije koji su u proizvodnom procesu. Ovaj postupak počinje sa analizom koja se vrši kroz cijeli proces da bi se dobio pregled gdje se ulazne sirovine obrađuju, a gde se produkti ili otpad stvaraju. U ovoj fazi se takođe postavljaju materijalni i energetske bilansi za ulaz odnosno, izlaz procesnog dijagrama toka. Materijalni i energetske bilansi doprinose razumijevanju relativne važnosti različitih uzroka stvaranja otpada, potrošnje energije kao i njihovih učestvovanja u cijeni proizvodnje odnosno u ukupnim troškovima proizvodnje. Druga faza predstavlja analiziranje različitih mogućnosti sprječavanja stvaranja otpada. Mogućnosti sprečavanja nastajanja otpada, ova faza je bazirana na analiziranju materijalnih i energetske tokova. Na osnovu te analize i podataka do kojih se dođe može se djelovati u cilju sprečavanja nastanka otpada i njegovom minimiziranju, ako otpad ipak nastaje. Minimiziranje otpada ostvaruje se na osnovu informacija o količini, karakteristikama, metodama upravljanja otpada koje se mogu dobiti od osnovnih proizvođača ovog otpada. Zavisno od specifičnosti procesa i društveno-ekonomskih uslova nekoliko alternativnih metoda za sprečavanje i minimiziranje nastajanja otpada se koristi u naprednim kolektivima.

Treća faza bavi se identifikovanjem, analiziranjem i projektovanjem mogućih opcija obnovljivosti van datog mjesta i njihovog ponovnog korištenja. To takođe iziskuje potrebu identifikovanje zaostalih otpada u trećoj fazi i postupak tretiranja koji slijedi, to je metod usmjeren prema nultoj emisiji. U ovoj fazi razmatra se ponovno korištenje, recikliranje i obnovljivost produkta. Produkti će ponovo biti korišćeni kao ulaz ili input u druge procese da bi se došlo do krajnjeg cilja „nulti otpad“ slučaj bez generisanja otpada u procesu. U ovoj fazi će se opravdati i tretman otpada. Sam proces tretmana u mnogome zavisi od karakteristika i količine otpada, ekoloških standarda, zahtjeva koji se odnose na redukciju zagađenja, raspoloživih tehnologija. Teoretski osmišljenog, postavljenog cilja da nema otpada i ekološki i ekonomski efikasnog procesa zahtijevaju korišćenje integrisanog industrijskog klastera.

U ovim klasterima otpad koji se stvara i nastaje u jednoj industrijskoj grani predstavlja input, ulaznu sirovinu, u drugoj industriji.

5. TEORETSKI PRIMJER POVEZANOSTI PROIZVODNJE SA OBRTNIM SREDSTVIMA

Bosna i Hercegovina mora da usvoji strategiju za prevazilaženje sadašnjeg privrednog zastoja. Obim proizvodnje utiče na veličinu potreba za obrtnim sredstvima tako što, po pravilu, veći obim proizvodnje utiče na veći obim potreba za obrtnim sredstvima, i obrnuto. Asortiman utiče na veličinu potreba za obrtnim sredstvima preko smanjenja ili povećanja onih proizvoda za koje se troše manje ili veće količine sirovine, materijala i rada. Kvalitet proizvoda utiče na veličinu potreba za obrtnim sredstvima tako što, po pravilu, veći kvalitet proizvoda povlači potrebu za većim obrtnim sredstvima, i obrnuto. Karakteristike tehnološkog procesa utiču na veličinu potreba za obrtnim sredstvima preduzeća, tako što duži i složeniji ciklus procesa proizvodnje zahteva i veću masu angažovanih obrtnih sredstava u sirovinama, poluproizvodima i nedovršenoj proizvodnji. Organizacija i rad platnog prometa, utiču na veličinu potreba za obrtnim sredstvima tako što, svako usporavanje cirkulacije platnih naloga i njihovo suvišno zadržavanje u prethodnoj i naknadnoj kontroli uslovljava potrebu za većom masom obrtnih sredstava i obrnuto. Ponašanje poslovnih partnera na veličinu potrebe za obrtnim sredstvima ispoljava se tako što svako zaostajanje u izvršavanju njihovih obaveza povećava potrebe za dodatnim obrtnim sredstvima i obrnuto. Subjektivni faktori koji utiču na veličinu potrebnih obrtnih sredstava ispoljavaju se u stepenu sposobnosti preduzeća da se obezbedi optimalna dinamika cirkulacije obrtnih sredstava.

6. PREPORUKE EVROPSKE UNIJE O PRIVREDNOJ TRANZICIJI

Glavni ciljevi trebaju biti, poboljšanje socijalne zaštite, borba za ravnopravnost u društvu, borba protiv oskudice i smanjenje opasnosti za okolinu, maksimalno korištenje resursa, smanjenje emisije ugljika i društvena odgovornost, povećanje javnih sredstava dodijeljenih za borbu protiv emisije ugljika, kao i stvaranje zelenih radnih mjesta, energetske primjene i biološkoj raznolikosti. Utječući na socijalne, ekonomske i ekološke aspekte, bit će važno osigurati da se uklapaju ciljevi stvaranja radnih mjesta, privrednog rasta i maksimalne upotrebe resursa.

Evropska unija uvela je Evropski zeleni plan kako bi se život i ekonomija udaljili od fosilnih goriva i industrije koje intenzivno proizvode stakleničke plinove i kako bi se ublažili socioekonomski troškovi tranzicije. Ovo je put prema ekonomiji s nultim emisijama, neutralnim ugljenom do 2050 godine. Planom bi trebao biti jasn prikazan fond za podršku zajednicama koje su najviše pogođene planovima za zatvaranje sektora ugljena i drugih industrija s intenzivnim emisijama ugljika. To su projekti koji uključuju zatvaranje rudnika ugljena i prekvalifikaciju radnika. U ovom djelu Evrope, gdje donosioci odluka ne svataju dovoljno ozbiljno klimatske promjene²⁹, gdje se postepeno ukidanje ugljika ili nuklearnih elektrana stalno odgađa i gdje je cjelokupni industrijski sektor devastiran, pojam pravedne tranzicije nije pretjerano ispunjen očekivanjem. To se mora promijeniti ako pravednu tranziciju želimo shvatiti ozbiljno. Koji je specifični kontekst u kojem se nalazi pravedna tranzicija? Prije svega, dolazi u kontekst društva koje je potpuno hipnotizirano idejom rasta, neograničenog rasta koji će nas, odvesti bliže blagostanju i prosperitetu. U mnogim slučajevima, pravedna tranzicija u ovom dijelu Evrope dominantno bi se odnosila na energetske sektor, gdje bi uključivala tranziciju na obnovljive izvore energije, bilo da su javne ili u građanskom vlasništvu. To bi podrazumijevalo golema ulaganja u javnu infrastrukturu i energiju, vodu, transport i otpad.

²⁹:Klimatske promjene, temin "klimatske promjene" se odnosi na globalne promjene temperature, režima vjetrova i padavina. Pokretač ovih promjena je postepeno otapljavanje Zemljine atmosfere, poznato i kao globalno zagrijavanje. Posljednjih godina, klimatske promjene su mnogo brže i razornije nego ranijih vremena.

Uvesti povećanu građansku kontrolu nad tim režimima upravljanja, čime bi se osiguralo davanje prioriteta pravima ali i obavezama radnika i socijalnoj zaštiti. Posljednje, ali ne i najmanje važno, ekonomske industrijske aktivnosti trebale bi se planirati i provoditi unutar granice od jednog do dva, Celzijeva stepena. Trebalo bi podržati radnike koji rade u industrijama gdje se upotrebljavaju fosilna goriva ili ugljen, posebno u regijama i opštinama koje pretežno ovise o ovoj industriji, a nisu sposobni da odmah pređu na zelenu ekonomiju. Također, trebale bi se podržati poslovne i nove inicijative koje nastoje da se preorijentišu na niskom ili nultom intenzitetu ugljika.

6.1 TRENUTNO STANJE PRIVREDE U OKRUŽENJU

Prema procijenama svjetskih ekonomskih eksperata, o reformama privrede sve su procijene da nema riješena bez velikog ulaganja obrtnih sredstava. Velika pažnja se posvećuje i na obrazovanje stanovništva svih uzrasta i starosne dobi, kako bih se promijenio mentalitet i kultura stanovništva i prihvatile nove tehnologije. Stanovništvo koje je radno neaktivno mora se edukovati kako bi i ono imalo viziju šta napredne zemlje svijeta vodi u još svijetliju budućnost. Javne rasprave su najbolji parametri znanja, kada se odlučuje o bitnim stvarima u lokalnoj zajednici onda odlučuje znamje.

Jedinice lokalne samouprave nedovoljno su motivisane da se bave aktivnostima koje su usmjerene prema poboljšanju javne svijesti, smatrajući to dodatnom, nepotrebnom i preopterećujućom aktivnošću. Pored toga, trenutna finansijska kriza u većini opština ne dozvoljava dodatna sredstva koja bi se usmjerila u edukativne kampanje. **Ne možemo predvidjeti budućnost** i točno znati u što uložiti. Tržište se nemilosrdno mijenja, a naš cilj treba biti opravdan, međutim promjenama i opcijama ulaganja i pokušati naći najbolji put do cilja.

ZAKLJUČAK

U ovom radu autori i privrednici opisuju svoje viđenje o razvoju privrede, opravdano očekujući bolji položaj privrede u budućem periodu. Bosna i Hercegovina se može razvijati neograničeno dobro, znamo da ima idealne uvjete, geografski položaj, prirodna bogatstva, infra strukturu kao i radnu snagu. Autori su u radu prikazali dosta praktični primjera kako bi bilo poželjno razvijati privredu i društvo. Planskom strategijom razvoja lokalne privrede, koja bi mogla nositi privredni razvoj i modernizovati postojeću proizvodnju, koja bi bila samo tradicionalna proizvodnja, ta proizvodnja može da se pokrene odma, gdje je na prvom mjestu proizvodnja zdrave hrane.

Ako bi se odlučili za prelazak na nove proizvode u proizvodnju potrebno bi bilo uključiti cijelo lokalno stanovništvo, nauku, privrednike, koji su već direktno uključeni ili indirektno u privređivanju. Odmah da pokrenemo brže privredu, to bi zahtjevalo edukaciju stanovništva, podizanjem svijesti radno sposobnog stanovništva, od kojih se očekuje da štite prirodu održavaju okolinu čistom. Zaštita prirode je obaveza svakog stanovnika, nepostoji ekonomski poticaj za održavanje čiste okoline to je na obavezi lokalnog stanovništva.

Vrijeme novih strategija razvoja je od opšteg interesa za Bosnu i Hercegovinu u današnjim uslovima, kada privreda stagnira a država nema mehanizma i interesa da podrži razvoj, onakav kakav mi zaslužujemo. Uz ciljane reforme i podršku, mali biznisi mogu postati pokretač ekonomije čak i u ovako kompleksnoj zemlji. To bi donijelo i nova radna mjesta, veće plate, i ostanak mladih naraštaja, ciljeve koji su svima na usnama, ali je vrijeme da se za njih stvore i konkretni uslovi.

Bosna i Hercegovina možda jeste teško mjesto za biznis sada, ali mnogi vrijedni preduzetnici dokazuju da upornost i inovativnost mogu donieti uspjeh samo uz bolje uslove, takvih priča bi bilo neuporedivo više.

Ako se odlučimo da budemo uspješni a možemo, potrebno je privući pažnju svjetski napredni kompanija. Prihvatiti promjenu dosadašnjih tradicionalni oblika poslovanja naše privrede, posebnu pažnju posvetiti zaštiti stanovništva, radničku kuluru podići na viši sepen kao i zaštitu okoline, kao uslov dobrog domaćina.

LITERATURA.

- [1]. Efikasno korištenje otpada kao materije koja se može promatrati kao resurs
Tešić, M. Tešić, B. Zagađenje i tretman čvrstog otpada. Beograd – 2014.
- [2]. Tešić, M. Magistrarski rad.-Zatvorenim materijalnim tokovima do smanjenih emisija u proizvodnji na primjeru „Livnice Tešić“-Travnik – 2013.
- [3]. Mijanović, K. Okolinski pristup proizvodnim sistemima.-Tešanj-Planjax, 2008.
- [4]. Izvor. IZRADA STRATEGIJE NOSITELJ PROJEKTA : Privredna / Gospodarska Komora Federacije BiH Federalno ministarstvo energije, rudarstva i industrije. Sarajevo 2018.godina. preuzeto 13.07,2025.godine.